

Lisztes Nikolett

Az örökhagyó és az örökösök

*Adalékok a Széchenyi-gyűjtemény történetéhez**

Gróf Széchenyi István legnagyobb értéket képviselő kéziratai a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában találhatóak. Itt őrzik – néhány kivételével – műveinek autográf kéziratait, hírlapi cikkeinek fogalmazványait, napló- és jegyzetkönyveit, levelezését és a működésével kapcsolatos iratokat.¹ Kevésbé ismert azonban, hogy a Széchenyire vonatkozó iratanyag gyűjtemény jellegű, azaz több részletben került az Akadémia tulajdonába ajándékozások és vásárlások útján. A Széchenyi-gyűjteményt három nagyobb anyagrész alkotja: Széchenyi István személyi irathagyatéka, az egykori Széchenyi Múzeum anyaga, és végül Viszota Gyula hagyatéka. A gyűjteménybe nem tartozó, de a Kézirattár állományában lévő további, Széchenyivel kapcsolatos iratok gyarapodása ugyanakkor máig is zajlik.

Könyvtártörténeti munkák egész sora érintett már hosszabban-rövidebben bizonyos részkérdéseket, de csak Harangi Lászlóné Boros Vilma és Körmendy Kinga foglalkoztak a gyűjtemény átfogó történetével. Kiváló forrástanulmányaik mellett Csapodi Csabával, a Kézirattár egykori osztályvezetőjével együtt abban is elévülhetetlen érdemeket szereztek, hogy a II. világháború pusztításai után kialakult a gyűjtemény mai rendje, és a magyar nemzet történetében kiemelkedő forrásértéket képviselő iratok újra elérhetővé váltak a tudományos kutatások számára.²

* A tanulmányt Körmendy Kingának és Mázi Bélának ajánlom szeretetteljes támogatásukért.

¹ 1968 és 1975 között a Széchenyi-gyűjtemény teljes anyagát rekatalogizálták. Jelenleg is használt katalógusa: KÖRMENDY Kinga, *A Széchenyi-gyűjtemény, K 163–K 311*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1976 (Az MTA Könyvtára Kézirattárának Katalógusai, 9). Széchenyi István naplóköteteinek és jegyzetkönyveinek konkordancia-jegyzékét lásd a Függelékben.

² KÖRMENDY Kinga, *A Széchenyi Múzeum anyaga és Viszota Gyula hagyatéka az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában = Magyar Tudomány*, 1983, 10, 786–789; Uő, *A Széchenyi-Gyűjtemény = Örökségünk, élő múltunk, Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*, szerk. Fekete Gézáné, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 2001 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 37), 115–142; H. BOROS Vilma, *Széchenyi István hátrahagyott iratainak története*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1967 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 54); (A munka bővebb tartalmú kézirata: H. BOROS Vilma, *Széchenyi István hátrahagyott iratainak története*, Bp., 1965, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára [a továbbiakban MTA KIK Kt.], Ms 10.644.). További irodalom: LÓNAY Menyhért, *Gróf Széchenyi István és hátrahagyott iratai = Budapesti Szemle*, 1875, 15, 134–212; TASNER Géza, *Széchenyi szellemi hagyatéka és Tasner Antal végrende-*

Ilyen okoknál fogva jelen munka szerzője is csupán néhány adalékkal és szemponttal járulhat hozzá a gyűjtemény történetéhez a közgyűjteményi kezelés korai időszakában (1875–1896) felmerült problémák áttekintésével.

Az örökhagyó szándékairól

Gróf Széchenyi István végrendeletei és azok módosításai arról tanúskodnak, hogy személyi irathagyatékának, különösen naplóköteteinek sorsát illető döntését hosszas ingadozás előzte meg. 1835-ben előbb Wesselényi Miklós báró belátására bízta naplói sorsát, majd több alkalommal a kötetek megsemmisítésére adott utasítást, és csak 1841-re érlelődött meg benne a döntés, hogy teljes irathagyatékát bizalmi emberére és személyi titkárára, Tasner Antalra testálja. „... Tasner Antal titkáromnak jussanak minden könyveim, naplóim, kézírataim, jegyzékeim, és ő azokkal belátása és szabad akaratja szerint tegyen; meg levén nemes érzéséről és tiszta lelkéről annyira győződve, mikép semmi hatalom által magát kényszeríteni nem fogja hagyni, hogy irományaim oly részét is köztudomásra adja, mely valakit compromittálhatna, de azt lángoknak adandja át.”³ Széchenyi eme elhatározása illeszkedett saját emlékének megőrzéséről hozott döntéseinek körébe: a Nemzeti Casino emlékvacsorái vagy az Üdvlelde ötlete egyaránt a halál utáni tiszteletadás gondolatán alapult, amely révén törekedett meghatározni a személyére való emlékezés rítusainak formáit és kereteit.⁴ Mindezek alapján elmondható, hogy az örökhagyás szándéka akár indirekt formában is, de a kezdetektől létezett, és dilemmái elsősorban a hagyaték majdani kezelőjének kiválasztásával és az iratok felhasználásának mikéntjével voltak összefüggésben.

A Tasner család birtokában

Gróf Széchenyi István halála után, 1860 áprilisában Tasner Antal tulajdonába került a teljes irathagyaték. Széchenyi eredeti szándéka az volt, hogy irataival és azok kiadási jogával anyagi támogatást biztosítson a Tasner család számára,

lete, Emlékirat, h. n., 1876; *Gróf Széchenyi István naplói*, I. szerk., bev. Vizsota Gyula, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1925 (Gróf Széchenyi István *Összes Munkái*, 10), VII–XXX. (alább: SZIN 1); CSAPODI Csaba, *Széchenyi István kézíratai és egyéb Széchenyi-emlékek az Akadémia Kézírtárában* = *Magyar Tudomány*, 5(1960), 4, 242–247.

³ TASNER 1876, i. m. 51.; Tasner Antal (1808–1861) gróf Széchenyi István magántitkára, egyes vállalkozásainak hivatalos titkára, az 1850-es években báró Sina Simon magántitkára. Felesége Tenczer Emília, három gyermeke Géza, Alice és Dénes. *Tasner Antal m. t. társasági l. tag életirásai vázlat*, 1840, MTA KIK Kt. K 1232/69; *Tasner Antal gyászjelentése*, 1861. MTA KIK Kt. Ms 4227/80; Továbbá: SZIN 1, XV.; H. BOROS 1967, i. m. 6–11.

⁴ Az ún. serlegbeszéd hagyománya 1864-től az egyesület 1944-ben történt megszüntetéséig fennmaradt. GERGELY András, *Előszó = Széchenyi emlékezete, Serlegbeszéd a Nemzeti Kaszinóban 1864–1944*, Bp., Akadémiai, 2010, 9–15.

ennél fogva az örökös is a kéziratok mielőbbi kiadására törekedett.⁵ Az iratok rendezésében a Széchenyi család levéltárnoka, Paur Iván nyújtott segítséget, aki segédeivel a működésre vonatkozó iratok osztályozását végezte el.⁶ A hagyaték felmérésével egy időben több kiadásterv is készült, amelyek egyes elképzeléseikben a később megvalósuló akadémiai kiadványsorozat közvetlen előzményeinek tekinthetők: Török János elgondolása szerint a *Gróf Széchenyi István összes munkái* című kiadványsorozatnak rögtön az 1861-ben megjelenő első kötetében a *Napló* magyar nyelvre fordított kivonatai szerepeltek volna 8-rét alakban, 25–30 ívnyi terjedelemben. A nagyívű munkát azonban jelentősen megnehezítette a terjedelmes hagyaték szétszórt állapota, hiszen voltak iratok a Tasner családnál, a bécsi rendőrség őrizete alatt, Paur Iván soproni lakásán és a Széchenyi család cenki levéltárában.⁷ A naplószövegek előkészítése miatt Tasner nagy erőfeszítéseket tett az 1848 márciusától szeptemberéig, illetve az 1859–1860 folyamán vezetett naplóköteteket is magában foglaló, ún. döblingi hagyaték rész megszerzéséért, de csak részben járt sikerrel. A bécsi rendőrség 1860 márciusa és áprilisa folyamán lefoglalta Széchenyi döblingi tartózkodása alatt írt kézirateit, és mint vizsgálati anyagot, az eljárás lefolytatása után, a kamarai levéltárban helyezte el. A hagyaték részét csak az első világháború után kötött badeni levéltári egyezmény értelmében szolgáltatták ki, ezért nemcsak a jogos örökös, de a magyar tudomány következő nemzedékei is elveszettnek hitték a döblingi iratokat, mert nemcsak az iratok holléte volt évtizedeken át tisztázatlan, de a magyar fél még abban sem lehetett biztos, hogy a kéziratokat időközben nem semmisítették-e meg.⁸

⁵ *Tasner Antal jegyzetei, iratai Széchenyi István hagyatékával kapcsolatban, 1848–1861*, MTA KIK Kt. K 305/31–44; H. BOROS 1967, i. m. 6, 13.

⁶ *Széchenyi István hagyatékának eredeti cédulakatalógusa*, MTA KIK Kt. Ms 4227/1–8; A feldolgozottság szintje tehát megegyezett a közös családi levéltárban követett gyakorlattal: BAKÁCS István, *A Széchenyi család levéltára*, összeáll. Bakács István, Bp., Levéltárak Országos Központja, 1958 (Levéltári Leltárak, 5), 5; H. BOROS 1967, i. m. 12. Paur Iván (1806–1888) 1858 és 1888 között a Széchenyi család levéltárnoka. Régész, az Akadémia levelező tagja, 1858-ban rövid időre az MTA Kézirattárának öre. JAKAB Elek, *A M. T. Akadémia Kézirat-tárának ismertetése*, Bp., MTA, 1892, 7.

⁷ TASNER 1876, i. m. 67–80; SZIN 1, XIX; H. BOROS 1967, i. m. 11–26; Kiadástervet készített Toldy Ferenc és Dessewffy József is. Toldy Ferenc kézirate: MTA KIK Kt. Ms 4227/18.

⁸ A nyomozás szempontjából érdektelennek ítélt kéziratokat a rendőrség Sopronba szállította. TASNER 1876, i. m. 52–64; „Elkobzott naplóíért folyamodott később az Akadémia az osztrák kormányhoz, de ezek hosszas keresés után sem kerültek elő, s így igen valószínűleg elvesztek...”. Gyulai Pál egyetemi előadása Széchenyi Istvánról, 1891–1892, MTA KIK Kt. K 303/7. 11. f. „Az irományok kiadása végett gr. Lónyay és gr. Andrassy Gyula tettek lépéseket, de melyek eredménye csak azon valószínűtlen válasz volt, hogy azok – nem léteznek többé. Hasonló eredménnyel, azaz eredménytelenséggel volt b. Bánffy min. elnök szives utána járása is.” ZICHY Antal, *Gróf Széchenyi István életrajza*, II, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1897 (Magyar Történelmi Életrajzok), 251; Az 1860-ban lefoglalt döblingi hagyaték rész és az ahhoz tartozó három naplókötet (1848. március 19. – szeptember 4., 1859. október 2. – 1860. március 1., 1860. március 3. – április 1.) csak az első világháború után, 1926-ban került az Országos Levéltárba. A döblingi hagyatékra vonatkozóan: *Gr*

Az akadályok ellenére 1860 tavaszától Tasner minden figyelmét a birtokában lévő naplószövegek előkészítésére összpontosította, a munka első fázisát – Széchenyi végakaratainak megfelelően – a naplószöveg kompromittáló részeinek megsemmisítése vagy olvashatatlanná tétele jelentette. 1857-ben kezdődött betegsége azonban időközben válságosra fordult, s a szigorú ágynyugalomra kényszerült beteget nyugtalanította a gondolat, hogy vállalt kötelezettségének nem fog tudni eleget tenni. Az aprólékos, nagy figyelmet igénylő feladattal végül nem egészen egy év leforgása alatt, 1861 májusára mégis elkészült.⁹

1861. augusztus 25-én bekövetkezett halála után idősebb fia, az ekkor 23 éves Tasner Géza (1838–1914) kezelésébe került a hagyaték, kinek – saját bevallása szerint – sem körülményei, sem felkészültsége nem volt meg az iratok további rendezésére és kiadására.¹⁰ A kezdeti szándékok így tervek maradtak, s ez alól csupán az *Önismeret* Tasner családnál lévő első része képezett kivételt: miután ennek kéziratán is elvégezte a kompromittáló részek törlését, Török János szövegrendezésével kiadta 1875-ben „A kiadó társulat” megnevezés alatt.¹¹ Az *Önismereten* kívül Széchenyi ifjúkori és útinaplóinak kiadását tette még komolyabb megfontolás tárgyává, e célból folytatta a kiadás előkészítését az 1818–1819-es naplószövegek fordításával, de hamarosan ebbéli tevékenységével is felhagyott, és végül a hagyaték eladása mellett döntött.¹²

Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka, I, szerk., bev. Károlyi Árpád, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1921 (Gróf Széchenyi István *Összes Munkái*, 7), 1–272; PAULINYI Oszkár, *Bécsi levéltárakból kiszolgáltató iratok*, Bp., Levéltárak Országos Központja, 1956. (Levéltári alapleltárak I, Országos Levéltár, 11), 33–35; SASHEGYI Oszkár, *Az abszolútizmuskori levéltár*, Bp., Akadémiai, 1965 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I, Levéltári Leltárak, 4), 159–162.

⁹ TASNER 1876, i. m. 28, 81–84, 98–99; *Tasner Antal iratainak jegyzéke*, 1912, MTA KIK Kt. Ms 4227/76; (A lefestett részeket időről időre megpróbálják újra olvashatóvá tenni, a legutóbbi kísérlet 2019-ben történt multispektrális képfeldolgozó technológiával, sikertelenül – [A szerző]).

¹⁰ TASNER 1876, i. m. 100–111; Tasner Géza (1838. április 12. – 1914. február) életrajzi adataira vonatkozóan: *Tasner Antal m. t. társasági l. tag életrajzi vázlat*, 1840, MTA KIK Kt. K 1232/69; *Budapesti Hírlap*, 1914. február 24.).

¹¹ Széchenyi István, *Önismeret* (Döblingi kézirataiból), Bp., Athenaeum, 1875; *Kivonat Tasner Géza a Széchenyi iratait rendező bizottmányhoz 1877. november 5-én intézett beadványából*, MTA KIK Kt. Ms 4227/52; A kézirat történetéről: *Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka III: Blick és kisebb döblingi iratok*, szerk., bev. Tolnai Vilmos, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1925 (Gróf Széchenyi István *Összes Munkái*, 9), 569–570.

¹² *Tasner Géza fordításai Széchenyi István 1818–1819. évi naplóiból*, MTA KIK Kt. Ms 4227/82–87; A Tasner család feltehetően egy életrajzi jellegű feldolgozást is fontolóra vett: TASNER Antal, *Gróf Széchenyi István és báró Wesselényi Miklós La Trappe kolostorban, Franciaországban*, (Fogalmazvány Tasner Géza kézírásával, Tasner Antal javításaival), MTA KIK Kt. K 305/30.; A hagyaték eladásáról: H. BOROS 1967, i. m. 21, 28–29.

1. ábra. *Tasner Géza (1838–1914), MTA KIK Kt. Képek 2-r. 9.*

A Széchenyi-hagyaték a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonába kerül

Gróf Széchenyi István 1825-ben tett felajánlása egy magyar tudós társaság alapítására a modern polgári Magyarország genezisztörténeteként él(t) a nemzeti emlékezetben, és a történeti alak köre épült szimbólumrendszernek integráns részét képezte a Magyar Tudományos Akadémia mindenkori léte és tevékenysége, így amikor 1875-ben megvásárolta gróf Széchenyi hagyatékát, az intézmény nemcsak megerősítette a polgári értékekhez és hagyományokhoz való tartozását, hanem újabb korszakot is nyitott ebben az összetett kulturális kapcsolatban.

A Tasner Gézától megvásárolt iratok 1877-ben történő átvétele után¹³ az Akadémia, mint a „hagyomány őrzője” összefogta az olyan kánonteremtő társadalmi intézményeket, mint a cenzúra, a szöveg- és értelemgondozás.¹⁴ Elindult a forrás-kiadás- és fordítás, a gyűjtemény gyarapítása, a tudományos kutatás és a könyvkiadás ösztönzése, valamint az ennek révén felhalmozódó tudásanyag oktatásban történő hasznosulása. A folyamat kiemelkedő állomását jelentette a Zichy Antal szerkesztésében 1884 és 1896 között kiadott *Gróf Széchenyi István összes művei* forrás-kiadványsorozat, valamint a szintén Zichy által jegyzett, de már a Magyar Történelmi Társulatnál megjelent Széchenyi-életrajz 1896–1897-ben.¹⁵

A tudományos kutatással párhuzamosan megélenkült az intézmény kultuszápoló tevékenysége: a Lánchíd és az Akadémia előtti téren felavatták az államférfi szobrát, majd születésének századik évfordulójától kezdődően ünneppsorozatokat rendeztek, és elhelyezték a palota Akadémia utca felőli frontján az alapítási jelenetet megörökítő emléktáblát. A kánon intézményesülésének mintegy záróakkordjaként, 1896-ban különgyűjteményi kezelés alá vonták a hagyatékot, és reprezentatív anyagából létrehozták az 1905–1944 között működő Széchenyi Múzeumot.¹⁶

¹³ H. BOROS 1967, i. m. 31.

¹⁴ A kánonról és a kanonizáció folyamatáról: ASSMANN, Aleida, ASSMANN, Jan, *Kánon és cenzúra = Irodalmi kánon és kanonizáció*, szerk. Rohonyi Zoltán, Bp., Osiris, Láthatatlan Kollégium, 2001 (Szemeszter), 87–107.

¹⁵ *Gróf Széchenyi István összes művei*, 1–9, szerk. Zichy Antal, Bp., MTA, 1884–1896. (A továbbiakban: MTA 1. sor.); ZICHY Antal, *Gróf Széchenyi István életrajza*, I–II (Magyar Történelmi Életrajzok), Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1896–1897.

¹⁶ Török János már 1860 áprilisában felvetette, hogy a család Nagycenken hozzon létre egy emlékhelyet: *Török János levele Széchenyi Bélának*, Pest, 1860. április 21., MTA KIK Kt. Ms 4227/19; A Széchenyi Múzeum előzménye megjelenik Tasner Géza Széchenyi-archívumra vonatkozó ötletében is: TASNER 1876, i. m. 104–105. A Múzeumra vonatkozóan: *A Magy. Tud. Akadémia Széchenyi-Muzeumának tárgyjegyzéke*, összeáll. Szily Kálmán, Vizsota Gyula, Bp., MTA, 1905; DIVALD Kornél, *Az MTA palotája és gyűjteményei, Magyarázó kalauz*, Bp., MTA, 1917, 76–93; KÖRMENDY Kinga, *Az Akadémia Széchenyi Múzeuma = Széchenyi és kora*, szerk. Éri István, Bp., Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület, 1991 (Tájak–Korok–Múzeumok Könyvtára, 3), 329–338.

2. ábra. *Zichy Antal (1823–1898) 1881-ben, MTA KIK Kt. Ms 10.206/159.*

A hagyományteremtés közvetlen irányítását a kezdetektől bizottsági jogkörbe vonták. Az iratok átvételére és lajstromozására alakult ideiglenes testületet 1882–1883 folyamán állandósították, Lónyay Menyhért elnökön kívül Zichy Antal, Gyulai Pál, Szász Károly, Pauler Gyula és köpeczi Deák Farkas részvételével. A Széchenyi Bizottság ettől a ponttól kezdve egészen 1944-ig az elvi irányvonalak meghatározásával gyakorolt felügyeletet a hagyaték kezelése felett: feladata a művek és a kéziratos hagyaték tudományos igényű kiadása, történeti feldolgozások megjelenésének elősegítése, illetve a további kéziratok és tárgyi emlékek gyűjtése, nem utolsósorban az alapító emlékének ápolása. Vezető tisztségét az Akadémia mindenkori elnöke töltötte be, tagjait az Igazgatótanácsból, valamint az I. és a II. Osztály tagjai közül választották.¹⁷

A gyűjteménygyarapítás lehetőségei

Gyűjtőkör

A Széchenyi-hagyatékot a Kézirattár anyagától különválasztva, előbb a Történettudományi Bizottság üléstermében helyezték el kulcsra zárt szekrényekben. Ezt a helyzetet megváltoztatta a Széchenyi Múzeum létrehozásáról hozott döntés 1896-ban, melynek következtében az 1890-es évek második felétől fokozatosan elkezdték az iratok áthelyezését a múzeum számára kijelölt termekbe. A hagyatékön végzett forráskutató munkája okán eddig az időszakig főként Zichy Antalra hárult a hagyaték felügyeletének gyakorlati része, és az olyan hivatali teendők ellátása, mint például a kölcsönzések teljesítése. A Széchenyi-hagyaték és a később állományba került kéziratok kezelésének és gyarapításának módja, pontosabban annak lehetőségei, az említett előnyösebb körülményeknek köszönhetően megváltoztak, így sok tekintetben különböztek az akadémiai Kézirattár 1948–1949-ig követett gyakorlatától.¹⁸

A Tasner családtól történt átadás-átvétel (1877) után újrakezdődhetett a hagyatékreszek felmérése, ismételten felszínre hozva a gyűjteményszervezéssel és -gyarapítással kapcsolatos problémákat. A letétben maradt iratok beszerzéséről a Széchenyi Bizottság tagjai gondoskodtak, ami közel sem jelentette egyúttal azt,

¹⁷ A Széchenyi Bizottság reprezentatív testület volt, és minden időszakban volt legalább egy, a grófi családot képviselő tagja. FRÁTER Jánosné, *A Magyar Tudományos Akadémia Állandó Bizottságai 1854–1949*, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1974 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai, 70), 307–315. Az elnöki tisztséget átmenetileg Pauler Tivadar és Fraknói Vilmos másodelnökök is betöltötték. *Akadémiai Értesítő*, 1884, 7, 209; *Akadémiai Értesítő*, 1889, 5, 203.

¹⁸ BERLÁSZ Jenő, *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása*, Bp., Akadémiai, 1957 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai, 4), 3–5.

hogy minden kézirat az Akadémia kezelésébe került volna.¹⁹ A gyűjtés folytatásának akadályát mindazonáltal nem a jószándék hiánya okozta: 1860-ban még nem létezett bevett szakmai gyakorlat arra vonatkozóan, milyen jellegű és tárgyú iratok képezik egy személy kéziratosa hagyatékát, s ez lett a következetlenség forrása, amikor Széchenyi iratait a családi-nemzetségi levéltár egyéb vonatkozású anyagrészei közül próbálták elkülöníteni, és láthatóan szintén a személyi hagyaték mibenlétének tisztázatlansága idézett elő már korábban félreértéseket Tasner Antal és Paur Iván között is.²⁰

A gyűjtőkör jellegére és dinamikus változásának tényezőire irányítja a figyelmet, hogy az akadémiai osztályokkal történő konzultációt követően a Széchenyi Bizottság 1882-ben még visszaküldte a gazdasági s főként a birtokügyekkel kapcsolatos iratokat a családi levéltárba, míg a hivatalos vonatkozásúakat az Országos Levéltárnak, a műszaki alkotások iratait pedig a Közmunka és Közlekedési Minisztériumnak adták át, miközben a gyűjtőkörben már az 1890-es évektől mindenemű irat, kiadvány és tárgy szerepelt, amely Széchenyi István életútjával vagy működésével bármilyen módon kapcsolatba hozható volt. A 20. század első felében alkotó Viszota Gyula esete emellett arra is rámutat, milyen negatív következményekkel járt az iratok átadása a kutatás lehetőségeire.²¹

Az 1878–1882-es években zajló selejtezés ténye tehát szükségszerűen feltételez a korai időszakban egy olyan elvet, vagy legalábbis implicit módon érvényesülő szempontokat, amelyek alapján végrehajtották az iratok szétválasztását.²²

A grófi családnak visszaküldött akták a még folyamatban lévő vagy azokkal szorosan összefüggő gazdasági ügyekre vonatkoztak. Ne feledjük, hogy a Széchenyi alakjával kapcsolatos kutatások a 19. század végéig a jelenre közvetlen hatással bíró közelmúlt eseményeire irányultak. Az adományozó nyilvánvaló érdekeinek

¹⁹ *A Széchenyi Bizottság levele Paur Ivánnak*, Bp., 1877. november 14. MTA KIK Kt. Ms 4227/49; *Lónyay Menyhért levelei Paur Ivánnak*, Bp., 1877. december 9-én és 1877. december 30-án. MTA KIK Kt. Ms 4227/29–30; *Fraknoi Vilmos levele Paur Ivánnak*, Bp., 1877. december 17., MTA KIK Kt. Ms 4227/50.

²⁰ Jogai érvényesítéséért Tasner Antal több alkalommal érvelt amellett, hogy gróf Széchenyi István irathagyatéka alatt nem pusztán a dicsőült magántermészetű kéziratait, „hanem széles értelemben birtokában volt mindennemű irományokat, iráscsomókat” kell érteni. TASNER 1876, i. m. 91; *Paur Iván levelei Tasner Antalnak*, 1860. június 5. és 1860. június 14., MTA KIK Kt. Ms 4227/12–13.

²¹ H. BOROS 1967, i. m. 34; KÖRMENDY 1991, i. m. 329. A műszaki alkotásokra vonatkozó iratokat előzetes véleményezésre az Akadémia III. Osztályához küldték át. *Akadémiai Értesítő*, 1881, 8, 229. Viszota Gyula (1871–1947) irodalomtörténész, az MTA tagja (I. 1913. április 24., r. 1932. május 6.). 1913-tól 1944-ig a Széchenyi Bizottság titkára, a Széchenyi Múzeum igazgatója. *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai*, III, főszerk. Glatz Ferenc, Bp., MTA Társadalomkutató Központ, Tudománytár, 2003, 1386.

²² A rendezést illetően a következőkben állapotok meg: az iratok időrendben, tárgycsoport szerint legyenek rendezve Széchenyi különböző életszakaszaihoz igazítva. Az iratokat selejtezzék. *A Széchenyi levéltári bizottság ülése az Akadémia elnöki helyiségeiben*, 1878. november 26. MTA KIK Kt. Ms 4227/62.

szem előtt tartása, a gyűjteményszervezés etikus szempontjai, s nem egy alkalommal a kegyeleti megfontolások az 1880–1890-es években megvalósuló forráskiadványok és tudományos feldolgozások kapcsán is fontos szerepet játszottak.

A különböző levéltárakban elhelyezett további Széchenyi-iratok esetében kézenfekvő volna a proveniencia elvére gondolni, hiszen valóban a kézirat fogalmi körébe nem tartozó levéltári jellegű iratok kerültek átadásra. A proveniencia elvét követő rendezés az Akadémia Könyvtárának korabeli kéziratári gyakorlatára azonban még kevésbé volt jellemző, ennek megfelelően az állományban maradt iratok jellege is arra utal, hogy a szempont következetesen nem érvényesülhetett.²³

Közelebb visz az alkalmazott szempontrendszer meghatározásához az Akadémia céljainak és az általuk előállt tudománytörténeti szituáció végiggondolása. A megőrzés és megóvás feladatai mellett a döntéshozók alapvető elvárásként fogalmazták meg a források kiadását s egy korszerű Széchenyi-életrajz ezen keresztül lehetővé váló, mielőbbi megszületését. Lónyay Menyhért elnök ennek érdekében kérte Tasner Gézát a hagyaték egyben tartására.²⁴ Az iratok nagyobb részének válogatását azonban később az a Zichy Antal végezte, aki kutatói szempontokat követve az anyag tartalmában rejlő – személyi, időbeli, tárgyi, területi – vonatkozásokra figyelt. Az egykorú keletkezett feljegyzések és lajstromok alapján ezért elsődlegesen az mutatkozik meg, mi volt az 1880-as évek elején kialakuló Széchenyi-kutatás fő iránya, és ehhez milyen iratcsoportokat tartottak forrásértékűnek: a gazdasági és műszaki információkat csak a 20. század első évtizedeitől megjelenő részletkutatások kezdték módszeresen hasznosítani, ezzel szemben a 19. század tudományos érdeklődése mindvégig megmaradt az életrajzi jellegű kérdésfeltevéseknél.²⁵ A hagyaték kezelésének kezdeti időszakában tehát egy összetett szempontrendszer határozta meg a gyűjtőkört és a gyarapítás irányait, amely a legszorosabb összefüggésben volt a kor tudományos felfogásával és etikai elveivel.

Szerzeményezés

Tervszerű szerzeményezési program leginkább a levelezési anyag tekintetében létezett: a Régi Akadémiai Levéltár (Kézirattár, RAL) számos levélfogalmazványt őriz, amely arról tanúskodik, hogyan keresték fel Széchenyi kortársainak leszármazottait, ekként eredve nyomába egy-egy fontosabbnak ítélt emberi kapcsolatnak; a levélfogalmazványok mindemellett kifejezően tükrözik vissza a be-

²³ Példaként említendők a budapesti Széchenyi-szoborra szervezett gyűjtés iratkötegei. BERLÁSZ 1957, i. m. 15.

²⁴ *Lónyay Menyhért levele Tasner Gézának*, Budavár, 1875. április 19., MTA KIK Kt. Ms 4227/34.

²⁵ Az iratok válogatását Zichy Antal, Szász Károly, Pauler Gyula és Deák Farkas végezte. *A Széchenyi „levéltári” bizottság 1878. november 26-án tartott ülésének jegyzőkönyve*, MTA KIK Kt. Ms 4227/62; *A Széchenyi Bizottság tagjainak feljegyzései a hagyatékról* [1878–1879], MTA KIK Kt. Ms 4227/63–70.

szerzés bizonyos fokú nehézkességét is, hiszen a kor társadalmi viszonyaiból eredő normák azt diktálták, hogy az egykori bizalmas és félhivatalos magánlevelezések tárgyában csak az Akadémia első tisztségviselője nevében fordulhattak egy magas rangú politikushoz.²⁶

A gyűjtemény gyarapodása döntően ajándékozásoknak volt köszönhető, melyek közül mind érték, mind mennyiségi tekintetben kiemelkedtek a Széchenyi család tagjainak 1878 és 1943 között tett kézirat- és tárgyi természetű felajánlásai. Változó sikerrel zárultak viszont a néhány évente közzétett országos felhívások, bár a Széchenyi Múzeum megnyitásának híre, illetve a forráskiadványok folytatólagos megjelenései láthatóan ösztönzőleg hatottak a közvéleményre: Széchenyi levelezésének 1889–1891 között megjelent három terjedelmes kiadványa után olyan ütemben gyarapodott az állomány, hogy már 1905-ben lehetővé vált egy újabb levelezéskiadás.²⁷

A tervszerű szerzeményezés feltételeit biztosító vásárlásokra ugyanakkor meglehetősen korlátozott anyagi keret állt rendelkezésre. A Magyar Tudományos Akadémia magát a Széchenyi-hagyatékot is egy országos gyűjtésből befolyt pénzüsszezből vásárolta meg 1875-ben. Az ekkor összegyűlt 10 569 forint 55 kr. alig volt több, mint a méltányos vételár fele, a Tasner család azonban az 1870–1880-as években rendkívül nehéz anyagi helyzetben volt, ezért elfogadta ezt az összeget.²⁸ A közadakozás viszonylagos eredménytelensége közvetlenül hozzájárult ahhoz, hogy Tasner Géza egészen 1894-ig nem mondott le a művek és kéziratok közlési jogáról,²⁹ illetve, hogy gróf Széchenyi titkárának, Tasner Antalnak írt, összesen 587 darab levelét 1877-ben árverésre bocsátotta.³⁰ A kutatás számára felbecsülhetetlen értéket képviselő levelek így kerültek rövid időre antikvárius tulajdonába.³¹ További bonyodalmakat okozott, hogy Tasner Géza több olyan ira-

²⁶ [Trefort Ágoston nevében írt] levélfogalmazvány Richard von Metternich-Winneburg-nak, Bp., 1888. január 10., MTA KIK Kt. RAL 23/1888.; Zichy József levele Trefort Ágostonnak, Fiume, 1888. február 3., MTA KIK Kt. RAL 135/1888.

²⁷ SZILY, VISZOTA 1905, i. m. IV.; A gyarapodás adatairól az *Akadémiai Értesítő* évfolyamai tájékoztatnak.

²⁸ Tasner Antal másik fia, Dénes halála után jelentős adósság maradt a családra: *Tasner Géza folyamodványa*, 1880. november 20. MTA KIK Kt. RAL 1029/1880; *Jancsó Mátyás kérelme Lónyay Menyhérthez*, 1882, MTA KIK Kt. RAL 597/1882; *Tasner Géza folyamodványa Trefort Ágostonhoz*, Eszék, 1886. november 9., MTA KIK Kt. RAL 704/1886; *Akadémiai Értesítő*, 1890, 1, 43.

²⁹ *Akadémiai Értesítő*, 1877, 12, 167–168; A tárgyalások lefolytatására vonatkozóan: LÓNYAY 1877, i. m.; TASNER 1876, i. m. 119–123; H. BOROS 1967, i. m. 29–40.

³⁰ Az elárverezett levelek tulajdonjoga, mint misszilis leveleké, ténylegesen is Tasner Antalé volt. Az iratok eladását azonban felháborodva fogadta a közvélemény: *A Hon*, 1877. július 3.

³¹ *Révai Leó nyilatkozata*, Bp., 1888. január 10., MTA KIK Kt. RAL 33/1888; *Gróf Széchenyi István levelei*, I, vál., bev., jegyz. Majláth Béla, Bp., MTA, Athenaeum, 1889 (Gróf Széchenyi István Munkái, 3), XIV; 1888-ban a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolta meg a leveleket, amelyeket az Országos Széchényi Könyvtár Levéltári Osztályán helyeztek el. MAJLÁTH Béla, *Jelentés a N. Múzeum Könyvtárának állapotáról 1887–88-ban = Magyar Könyvszemle*, 13(1888), 1–4, 179; H. BOROS 1967, i. m. 38; Gróf Széchenyi Tasner Antalnak írt levelei ma mégis a Magyar Nemzeti

tot tartott saját kézben, amelyek a közte és az Akadémia között létrejött megállapodás értelmében a Széchenyi-hagyatékhhoz tartoztak, így még a századforduló után is több alkalommal jelentkezett kéziratok eladási, később ajándékozási szándékával.³² A gyűjteménygyarapítás kezdeti szakaszának ilyenén alakulása nagymértékben beszűkítette az akadémiai kutatás és forráspublikációk mozgásterét: az előzetes tervektől eltérően késve jelentek meg a levelezést tartalmazó forráskiadványok, és a kötetek összeállításával a Nemzeti Múzeum könyvtárosát, Majláth Bélát kellett megbízni a Bizottságnak.³³

Az Akadémia tulajdonába került Széchenyi-hagyatékek gyarapításának döntő tapasztalata volt, hogy a nemzeti célokért folytatott közadakozás eszméje a 19. század végére fokozatosan veszített mozgósító erejéből. Ekkor jelentkezett az akkor még Sopronban dolgozó középiskolai tanár, Viszota Gyula, aki lemásolta a megyei levéltár Széchenyi működésével kapcsolatos iratait. Példáján felbuzdulva az Akadémia 1902. január 3-án belügyminiszteri rendeletet eszközölt ki, amelyben felszólították a vármegyei, városi és országgyűlési levéltárakat, hogy a gyűjteményük anyagából hasonlóképpen másolják le a vonatkozó iratokat, s azokat hitelesítve küldjék el.³⁴ Viszota Gyula önálló indíttatású és szisztematikus forrásfeltáró tevékenysége felhívta a figyelmet arra, hogy az állomány további gyarapítását az Akadémiának mint intézménynek kell megszerveznie, és mindehhez szükséges biztosítania a megfelelő emberi és anyagi erőforrásokat. Ebben állt a legfőbb kihívás, amely a következő időszakban a Széchenyi Múzeum vezetőjére várt.

Levéltár Országos Levéltárában kutathatóak (MNL OL R. 196.), mert az Országos Magyar Gyűjteménygyarapítás létrehozása után a Múzeumi Levéltárt 1926-ban átköltöztették az Országos Levéltár épületébe. BAKÁCS István, *A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története az Országos Levéltár keretében 1934–1945 = Levéltári Közlemények*, 1972, 1, 33–84. – Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Mázi Bélának, amiért felhívta a figyelmemet a tanulmányra.

³² 1886-ban jelezte, hogy az 1876-os emlékiratának dokumentációján kívül magánál tartja a döblingi levelezés fogalmazványainak bizonyos részeit, Lunkányi János Tasner Antalnak írt 76 darab levelét, illetve az Önismerethez tartozó iratokat. Zichy Antal, *Gyulai Pál, Szász Károly jelentése a Magyar Tudományos Akadémia Igazgatótanácsának*, Bp., 1887. március 26., MTA KIK Kt. RAL 193/1887; *Akadémiai Értesítő*, 1887, 4, 141–143; Jegyzék Tasner Géza ajándékaikról: *Akadémiai Értesítő*, 1898, 5, 236; *Tasner Géza levele Szily Kálmánnak*, Bp., 1902. március 14., MTA KIK Kt. Ms 4227/73; Széchenyi István Tasner Antalnak írt 88 levelét és három levélmásolatot, illetve Tasner Antal Széchenyinek írt 19 darab levelét adta át. *Jegyzékek Tasner Antal hagyatékáról*, [1902], MTA KIK Kt. Ms 4227/74–75; *Szily Kálmán levele Tasner Gézának*, Bp., 1909. október 25., MTA KIK Kt. Ms 4227/72; *Tasner Antal iratainak átadási jegyzéke*, 1912, MTA KIK Kt. Ms 4227/76–77.

³³ *A Széchenyi Bizottság 1887. november 7-én tartott ülésének jegyzőkönyve*, MTA KIK Kt. K 1597/2; Majláth Béla, székhelyi (1831–1900) történész, régész. *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973*, összeáll. Fekete Gézáné, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1975, 180.

³⁴ H. BOROS 1967, i. m. 41.

Függelék

Gróf Széchenyi István
naplójának és jegyzetkönyveinek konkordancia-jegyzéke³⁵

A hagyaték átvételére alakult (Széchenyi Bizottság néven állandósult) bizottság által adott jelzetek és a jelenleg használt jelzetek³⁶ megfeleltetése:

I. 1.	K 241.	„Schreiben an Paul...”
I. 2.	K 242.	„Anmerkungen für die Zukunft.”
I. 3.	K 243.	„27ten April 1821...”
I. 4.	K 244.	„Pinot blanc et noir...”
I. 5.	K 245.	„Shelly’s phantom...”
I. 6.	K 246.	„71–5...”
I. 7.	K 252	„Jaj be fényes csillag...”
I. 8.	K 249.	„... Marie Eszterhazy...”
I. 9.	K 253. I.	„Den 20ten October...”
I. 10.	K 251.	„Jänner 4141-54...”
I. 11.	K 250.	„Den 9ten lober bin ich...”
I. 12.	K 253. II	„Über das C.”
II. 1.	K 239.	„Das Verhältnis meiner Liebe zu mir...”
II. 2.	K 218.	„Lebensgeschichte der F.”
II. 3.	K 237.	„O konnte ich...”
II. 4.	K 238.	„Praemien gaben...”
II. 5.	K 240.	„Wenn man ein Füllen hat...”
II. 6.	K 236.	„Gattungen von Pferden...”
II. 7.	K 235.	„O möchtest Dir das Leben...”
III. 1.	K 212.	(1814. okt. – 1818. júl.)
III. 2.	K 213.	(1818. júl. 13. – 1818. aug. 11.)
III. 3.	K 214.	(1818. júl. 20. – 1819. ápr. 29.)
III. 4.	K 215.	(1819. ápr. 9. – 1819. júl. 30.)
III. 5.	K 217.	1819.
III. 6.	K 248.	„Die Tage von 31 July, – 1, 2, 3ten Aug. 1819.”
III. 7.	K 216.	(1819. okt. 20.)
III. 8.	K 247.	„Wann ich bedenke...”
III. 9.	K 219.	(1820. jún. 6 – 1821. márc. 4.)
IV. 1.	K 220.	(1821. márc. 2. – 1822. febr. 19.)
IV. 2.	K 221.	(1822. márc. 1 – 1823. febr. 9.)

³⁵ Forrás: VISZOTA Gyula, *A naplók története = Gróf Széchenyi István naplói, I. szerk.*, bev. Vizsota Gyula, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1925 (Gróf Széchenyi István *Összes Munkái*, 10), XXVII–XXX; KÖRMENDY Kinga, *A Széchenyi-gyűjtemény, K 163–K 311*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1976 (Az MTA Könyvtára Kézirattárának Katalógusai, 9), 184–187.

³⁶ A teljes jelzet az őrző intézmény nevének és részlegének feltüntetésével a következő: MTA KIK Kt. K ... A listában a teljes jelzetet rövidítve közlöm.

IV. 3.	K 222.	(1823. febr. 9. – 1824. aug. 4.)
V. 1.	K 223.	(1824. aug. 4. – 1826. ápr. 1.)
V. 2.	K 224.	(1826. ápr. 1. – 1828. júl. 8.)
V. 3.	K 225.	(1828. júl. 4. – 1830. jún. 17.)
V. 4.	K 226.	(1830. jún. 18. – 1832. jún. 16.)
V. 5.	K 227.	(1832. jún. 15. – 1835. ápr. 6.)
V. 6.	K 228.	(1835. ápr. 7. – 1838. febr. 1.)
V. 7.	K 229.	(1838. febr. 1. – 1841. máj. 31.)
V. 8.	K 230.	(1841. jún. 1. – 1843. jún. 30.)
V. 9.	K 231.	(1843. júl. 1. – 1845. márc. 12.)
V. 10.	K 232.	(1845. márc. 13. – 1846. jún. 12.)
V. 11.	K 233.	(1846. jún. 13. – 1847. jún. 6.)
V. 12.	K 234.	(1847. jún. 6. – 1848. márc. 18.)

Lisztes, Nikolett

Le testataire et les héritiers Contributions à l'histoire de la collection Széchenyi

Le discours scientifique consacré à Széchenyi est aujourd'hui très volumineux. Un chapitre important en est l'histoire des documents légués par le comte István Széchenyi. Dans les années 1870, le legs de ce grand homme d'Etat fut transféré des héritiers désignés par son testament à l'Académie Hongroise des Sciences. Ces papiers sont à l'origine de ce qui allait devenir le Musée Széchenyi, puis la collection Széchenyi. Dans mon étude, je soumetts à l'analyse l'histoire de ces documents jusqu'à leur entrée dans le domaine public (1875–1896), en évoquant des aspects permettant la meilleure compréhension du processus de la professionnalisation de l'histoire et du défi que représente la formation du canon dans le dernier tiers du 19e siècle. C'est dans ce contexte que je cherche les réponses aux questions suivantes : quel était le rapport entre les objectifs de l'établissement et les possibilités d'enrichissement et de publication de sources ? Par quels critères les livres collectionnés étaient-ils définis ? Enfin : quelles étaient les tâches qui attendaient les directeurs de la collection dans la période subséquente ?

Keywords: 19th century, Count István Széchenyi, Hungarian Academy of Sciences, organization of collection development, institutionalization and professionalization of History.